

καὶ λυπηρὸν εἶναι ἐπίσης ὅτι εἰς ταύτην πρὸ πάντων οἱ πλεῖστοι τῶν ἡμετέρων ἐνασμενίζουσιν, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ ὑπάρχουσι λαμπραὶ ἐξαιρέσεις, καὶ οὔτε ἀσεβῆς οὔτε ἀσελγῆς εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἡ γραμματολογία ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐν Γερμανίᾳ, ἐν Ἀμερικῇ, καὶ περὶ τούτου ἐπίσης πολλὰ ἠδυνάμην νὰ σοὶ ἀναφέρω πρόσωπα σεβαστὰ καὶ συγγράμματα σπουδαῖα. Ὡστε κατὰ τοῦτο ἡσύχασε, φίλτατέ μοι, δὲν εἶναι διόλου ἀνάγκη ν' ἀπομονωθῆς τοῦ παρόντος αἰῶνος, ν' ἀπαρνηθῆς τὴν ἐπιστήμην, τὴν τέχνην, τὰ γράμματα τῶν σοφωτέρων ἐθνῶν, ν' ἀποβάλῃς τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, καὶ ν' ἀναπλεύσῃς τὸν ποταμὸν τῆς ἱστορίας, ἵνα πιστεύσῃς ὅτι δὲν εἶσαι μόνον ὕλη ἐνεργοῦσα κατ' ἀνάγκην, καὶ ὅτι ὑπάρχει Θεὸς ποιήσας τὸν κόσμον καὶ διέπων αὐτὸν διὰ τῆς προνοίας του. Ὅχι, δὲν εἶναι αἱ πεποιθήσεις αὗται πεπαλαιωμένα, προλήψεις καὶ ἀρχαῖαι πλάναι, τὰς ὁποίας δῆθεν διασκεδάζει τὸ φῶς τῆς θετικῆς ἐπιστήμης, ἀλλ' εἶναι μέγιστα ἀλήθειαι καὶ αἱ ὑψίσται τῶν ἀληθειῶν, διότι ἐξ αὐτῶν ἀπορρέουσι καὶ διηνεκῶς ἐξαρτῶνται οἱ νόμοι τῆς ἠθικῆς διαγωγῆς, τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως καὶ τῆς ἱστορικῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος, οἱ νόμοι καθ' οὓς καὶ ἤθη κόσμια ἐμορφώθησαν καὶ

ὑψηλοὶ χαρακτῆρες, οἱ νόμοι πρὸς οὓς συμφωνοῦ-
 σιν αἱ λαμπρότεραι καὶ εὐεργετικώτεραι πράξεις
 τῶν ἀνθρώπων καὶ τὰ ἐνδοξότερα κατορθώματα,
 καὶ πρὸς οὓς συμμορφοῦται ἡ ἀνθρωπίνη συνεί-
 δησις κατὰ τὰς κρίσεις της ἐν παντὶ τόπῳ καὶ
 χρόνῳ, ἐν πάσῃ κοινωνίᾳ καὶ κατὰ πᾶσαν ἐποχὴν
 τῆς ἱστορίας. Ἡ πρέπει λοιπὸν νὰ παραδεχθῶμεν
 ὅτι ἐπλανᾶτο μέχρι τοῦδε ἡ ἀνθρωπότης, ἂν καὶ
 ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τῶν νόμων τούτων ἀναντιρρή-
 τως προώδευσεν, ἢ ὅτι πλανῶνται αὐτοὶ οἱ ἀρνού-
 μενοι τὴν ὑπαρξίν τῶν νόμων τούτων καὶ τῶν
 ἀρχῶν ἐξ ὧν λογικῶς ἀπορρέουσιν, οἱ ἀρνούμενοι,
 δηλαδή, τὴν πνευματικὴν ἡμῶν φύσιν, τὴν ἠθι-
 κὴν ἐλευθερίαν, τὸ καθῆκον καὶ τὴν θείαν πρόνοιαν.

Δ'

Εὐγενίου πρὸς Φιλόθεον.

Πολύ σοι εὐγνωμονῶ, σεβαστέ μοι διδάσκαλε,
 διὰ τὴν ἐπιστολήν σου. Αὕτη ἐπέφερεν ὀλίγην
 γαλήνην εἰς τὴν τεταραγμένην ψυχὴν μου. Ἀφ' οὗ
 τὰ ἐξαγόμενα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν συμβιβά-
 ζονται μὲ τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν πνευ-
 ματικὴν ἡμῶν φύσιν, καὶ οἱ σοφώτεροι διδάσκαλοι
 τῶν ἐπιστημῶν τούτων παραδέχονται ὅτι ἐντὸς

τοῦ ἡμετέρου ὀργανισμοῦ ὑπάρχει ἀρχὴ τις μὴ
 συνταυτιζομένη μετὰ τῆς ὕλης, καὶ ἴδια ἔχουσα
 προσόντα καὶ δυνάμεις ἰδίας μὴ ἀναγομένας εἰς
 τὰς γνωστὰς δυνάμεις τῆς ὕλης, καὶ ἀναγνωρί-
 ζουσιν ὡς ποιητὴν τοῦ παντός ὄν ἄπειρον καὶ τέ-
 λειον, βεβαίως ἢ ἀρνήσεις τῶν ἀληθειῶν τούτων
 εἶναι ἀποτέλεσμα ἡμιμαθείας, ἐπιπολαιότητος καὶ
 οἰήσεως ἀσυγγνώστου, καὶ εὐκόλως νοῶ ὅτι οὐχὶ
 πάντοτε ἢ ἐπιστημονικὴ πεποίθησις παράγει τὴν
 ἀπιστίαν, καὶ ὅτι οὐχὶ σπανίως ἀπιστοῦμεν πρὸς
 ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ τὸν Θεόν, διότι κυριευόμεθα ὑπὸ
 τῶν σαρκικῶν ὀρέξεων, καὶ δυσανασχετοῦμεν κατὰ
 τοῦ σωτηρίου ζυγοῦ ὃν ἐπιβάλλει ἡμῖν ἢ πρὸς τὸν
 Θεὸν πίστις καὶ ἢ ἠθικὴ μας συνείδησις, ὥστε
 ἀρνούμεθα ὅσα ἀπαρέσκουσιν εἰς τὴν φιληδονίαν
 μας, ὅσα δὲν ἀνέχεται ἢ ἀγέρωχος καὶ ἐμπαθῆς
 ἡμῶν φύσις, καὶ ἢ ἀπιστία εἶναι συνέπεια οὐχὶ
 τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ τῆς ἀκολασίας. Νοῶ πάντα
 ταῦτα, καὶ μέχρι τινὸς τὰ παραδέχομαι. Νοῶ
 ἐπίσης καὶ δὲν δυσκολεύομαι νὰ παραδεχθῶ ὅτι ἢ
 εἰς τινὰ μέρη τῆς Εὐρώπης ἐπικρατοῦσα ἀσελγῆς
 καὶ ἀσεβῆς γραμματολογία εἶναι οὐχὶ γενικὴ
 τάσις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος κατὰ τὴν ἐπο-
 χὴν ταύτην, ἀλλὰ μερικὴ ἐξαιρέσις καὶ πρόσκαιρος
 παρεκτροπή, καθ' ἧς τάχιον ἢ βράδιον θὰ προκύψῃ

ἐξ αὐτῆς τῆς ὑπερβολῆς τοῦ κακοῦ σωτήριος
 ἀντενέργεια καὶ ἐπιστροφή πρὸς τὸ ἄνω καλόν,
 ὅπερ καὶ τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι ἀχώ-
 ριστον. Νοῶ πάντα ταῦτα, καὶ σοι εὐχαριστῶ ὅτι
 τὰς παρηγόρους ταύτας σκέψεις μοὶ ὑπηγόρευσας
 διὰ τῆς ἐπιστολῆς σου. Ἄλλ' οὐδὲν ἤττον ἐπί-
 τρεψόν μοι, ἀγαθὲ διδάσκαλε, νὰ σοι ὑποβάλω τὰς
 ἀπομενούσας μοι ἀμφιβολίας. Νοῶ τὴν ὕλην,
 ἀλλὰ δὲν δύναμαι νὰ νοήσω τὸ πνεῦμα. Ὑλὴ
 εἶναι πᾶν ὅ,τι αἰσθάνομαι διὰ τῆς ἀφῆς, διὰ τῆς
 ὁράσεως, διὰ τῆς ἀκοῆς, διὰ τῆς γεύσεως, διὰ
 τῆς ὀσφρήσεως. Τί εἶναι τὸ πνεῦμα; διὰ τίνος
 αἰσθήσεως δύναμαι ν' ἀντιληφθῶ αὐτοῦ; ἀφ' οὗ
 δὲν ἔχει οὔτε ὄγκον, οὔτε βάρος, οὔτε σχῆμα, οὔτε
 πλήττει τοὺς ὀφθαλμούς μου ἢ τὴν ἀκοήν μου,
 καὶ οὔτε γεῦσιν ἔχει, οὔτε ὀσμὴν, τί ἕτερον εἶναι;
 διὰ τίνος μέσου γίνεται γνωστὸν καὶ καταληπτόν;
 διατί νὰ ὑποθέσω ὅτι ὑπάρχει τι ἄϋλον ἐν ἐμοί,
 ἐν ᾧ οὐδὲν ὑπάρχει ἄϋλον περὶ ἐμέ, ἐν ᾧ διὰ τῆς
 ὕλης, διὰ τῶν ἐσωτερικῶν αἰσθήσεων γινώσκω
 τὴν ὑπαρξίν μου καὶ διὰ τῶν ἐξωτερικῶν γινώσκω
 τὰ ἐκτὸς ἐμοῦ, τὰς ποιότητας, τὰς δυνάμεις, τὰς
 ἐνεργείας των; ὑπάρχει τίς ὁ ἀμφιβάλλων περὶ
 τούτων; πᾶσα γνῶσις δὲν ἔρχεται ἐξωθεν; εἰ μὴ
 εἶχομεν αἰσθήσεις, θὰ εἶχομεν τὴν ἐλαχίστην

γνῶσιν; αἱ γνώσεις αὐξάνουσιν, ὅσῳ περισσότερο
 ἀναπτύσσονται καὶ τελειοποιοῦνται αἱ αἰσθήσεις·
 ἡ φυσιολογία ἀποδεικνύει ὅτι πᾶσα νοητικὴ ἐργα-
 σία συνδέεται μετὰ τινος ἀλλοιώσεως τῆς ἐγκε-
 φαλικῆς ὕλης, καὶ ἐπίσης πᾶσα ἡμετέρα ἐνέργεια
 ἢ πράξις γίνεται διὰ κινήσεως καὶ ἀλλοιώσεως
 ὑλικῶν μορίων, διὰ τοῦ νευρικοῦ συστήματος. Ἐὰν
 λοιπὸν πᾶσα ἀπὸ τῶν ἔξω εἰς τὰ ἔσω ἐνέργεια,
 καὶ πᾶσα ἀπὸ τῶν ἔσω πρὸς τὰ ἔξω ἀντενέργεια
 εἶναι ὑλική, ποῦ εἶναι τὸ πνεῦμα; διατί νὰ ὑπο-
 θέσωμεν χώραν κενὴν ἐντὸς τοῦ ὀργανισμοῦ, ἐνθα
 ἐδρεύει ἄϋλόν τι ὅπερ ὀνομάζομεν πνεῦμα; — Περὶ
 δὲ Θεοῦ τί νὰ σοι εἶπω; Συμφωνῶ ὅτι ἐὰν δὲν
 ὑπάρχη, πρέπει νὰ τὸν ἐπινοήσωμεν, τόσον ἢ ἔν-
 νοια αὕτη εἶναι ἀναγκαία καὶ σωτήριος, ἀλλὰ
 ποῦ ἢ ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεώς του; Ὁ κόσμος
 ὑπάρχει, καὶ ἡμεῖς ὑπάρχομεν ἐν αὐτῷ, καὶ διὰ
 τῆς προόδου τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων γινώ-
 σκομεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὸν κόσμον, τὴν
 σύστασίν του, τοὺς νόμους του, ἀλλὰ τὸ πρῶτον
 αἷτιον τοῦ κόσμου τίς εἶδε, τίς γινώσκει; πῶς
 νὰ προβῶμεν ἐπέκεινα τῆς φύσεως, ὑπεράνω αὐτῆς,
 καὶ πῶς νὰ μορφώσωμεν ἰδέαν τινὰ τοῦ ἀπείρου
 καὶ τελείου τούτου ὄντος, ἐν ᾧ πάντα περὶ ἡμᾶς
 εἶναι πεπερασμένα καὶ ἀτελῆ, πάντα ἐφήμερα,

οὐδὲν αἰώνιον; καὶ ἐὰν οὐχὶ ἐξ ἡμῶν αὐτῶν καὶ τοῦ κόσμου, πόθεν ἄλλοθεν νὰ πορισθῶμεν τὴν ὑπερφυσικὴν ταύτην γνῶσιν; πῶς θέλομεν εἰσπλεύσει εἰς τὸν ἄπειρον τοῦτον ὠκεανόν, δι' ὃν δὲν ἔχομεν, ὡς ἔλεγεν ὁ Λιττρέ, οὔτε πλοῖον, οὔτε ἰστία; Οὐ μόνον ἄγνωστος εἶναι ὁ Θεός, ἀλλὰ καὶ ἀνέφικτος τῇ ἡμετέρᾳ γνώσει, εἶναι, δηλαδή, ἄγνωστος κατὰ τὴν διπλὴν τῆς λέξεως σημασίαν, καὶ διότι δὲν τὸν γνωρίζομεν, καὶ διότι δὲν δυνάμεθα νὰ τὸν γνωρίσωμεν. — Ἐπαναλαμβάνω, καλὸν θὰ ἦτο ἐὰν ἡμῶν πνεῦμα αἰὸν καὶ ἀθάνατον, καὶ ἐὰν ὑπῆρχε Θεὸς ποιητὴς τοῦ κόσμου καὶ πατὴρ τῶν ἀνθρώπων, παρ' ᾧ ἕκαστος ἡμῶν ἠθέλην εὖρει μετὰ θάνατον δικαίαν κρίσιν καὶ ἀνταπόδοσιν, καὶ μετὰ βίον ἐνάρετον, αἰώνιον μακαριότητα· καὶ συμφωνῶ ὅτι ἠθικὸν σύστημα ἐπὶ τῆς διπλῆς ταύτης πίστεως στηριζόμενον εἶναι σωτήριο, καὶ συμφώνως πρὸς αὐτὸ ζῶντες βεβαίως προοδεύομεν καὶ τελειοποιούμεθα· ἀλλὰ τί νὰ γίνῃ, ἀφ' οὗ ἡ ἐπιστήμη ἀδιακόπως καὶ ἀνηλεῶς ὑποσκάπτει καὶ κατεδαφίζει πάντα τὰ ἐπὶ τῶν ἰδεῶν τούτων ἐγερθέντα ὑπὸ τῆς ἀτελοῦς μαθήσεως τῶν πατέρων ἡμῶν οἰκοδομήματα, καὶ πᾶσαν μεταφυσικὴν καὶ θρησκευτικὴν διδασκαλίαν ἀποσκορακίζει, καὶ μόνον τὰς φυσικὰς καὶ θετι-

κὰς καὶ ἀποδεδειγμένας ἀληθείας παραδέχεται
 καὶ καθιεροῖ; Βεβαίως ἡ ριζικὴ αὕτη ἀνακαίνισις
 τοῦ ἐπιστητοῦ ἄλλην ἠθικὴν θέλει ἐπιφέρει, ἄλλην
 πολιτικὴν, ἄλλην κοινωνίαν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ
 καὶ πάλιν, τί νὰ γίνῃ; δὲν πρέπει νὰ προτιμῶμεν
 πάντοτε τὴν ἀλήθειαν; καὶ ἐὰν ἡ ἀνακάλυψις
 καὶ ἡ εἰσαγωγὴ νέων ἀληθειῶν εἰς τὸν κύκλον
 τῆς ἐπιστήμης ἐπιφέρῃ πρὸς στιγμὴν σύγχυσιν
 εἰς τὰς ἰδέας τῶν ἀνθρώπων καὶ συγκρούσεις καὶ
 ἀντενεργείας, δὲν εἶδομεν τὰ αὐτὰ κατὰ πᾶσαν
 πρόοδον τῆς ἀνθρωπότητος; Παλαίει ἐπὶ τινα χρό-
 νον ἡ ἀρχαία πλάνη κατὰ τῆς νέας ἀληθείας,
 ἀλλ' αὕτη ἐπὶ τέλος θριαμβεύει, καὶ διὰ τοῦ
 θριάμβου τῆς νέαν τάξιν ἀντικαθιστᾷ εἰς τὴν ἀρ-
 χαίαν, καὶ ἡ εὐημερία τοῦ ἀνθρώπου αὐξάνει,
 καὶ ἡ πραγματοποίησις τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ
 πληρέστερον ἀσφαλίζεται καὶ θαυμασίως ἐπισπεύ-
 δεται. Ταῦτα σκέπτομαι καὶ μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν
 τῆς τελευταίας ἐπιστολῆς σου, καὶ ἡ ἀμφιβολία
 εἰσέτι μὲ ἀνησυχεῖ, καὶ ὁ δαίμων τοῦ σκεπτι-
 σμοῦ ὑποκώφως μὲ βασανίζει. Σπεῦσον λοιπόν,
 διδάσκαλέ μου, νὰ λύσης τὰς ἀπορίας μου, καὶ σε
 ἐξορκίζω μὴ περιορισθῆς πλέον εἰς γενικὰς παρα-
 τηρήσεις καὶ ἐμμέσους ἀνασκευάς, εἰσελθε εἰς
 αὐτὴν τὴν οὐσίαν τοῦ ζητήματος, εἰς αὐτὴν τὴν

ἀκρόπολιν τοῦ σκεπτισμοῦ καὶ τῆς ἀπιστίας, καὶ κατάστρεψον, εἰ δυνατόν, ἐν πρὸς ἐν τὰ πολλά του ὀχυρώματα, ἐάν, ὡς δὲν ἀμφιβάλλω, θέλῃς νά με σώσης.

Ε΄

Φιλοθέου πρὸς Εὐγένιον.

Ἐχεις πληρέστατα δίκαιον, ἀγαπητέ μοι Εὐγένιε, ἡ ψευδῆς ἐπιστήμη δὲν πολεμεῖται εἰμὴ διὰ τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης, καὶ ἡ ἄμεσος ἀνασκευὴ εἶναι πάντοτε προτιμότερα τῆς ἐμμέσου. Ἄλλ' ἡ ἄμεσος ἀνασκευὴ ἀπαιτεῖ ὡς πρῶτον ὄρον τὴν σαφῆ καὶ πλήρη γνῶσιν τῆς πλάνης ἣτις πρόκειται νὰ διασκεδασθῇ, τῶν πηγῶν αὐτῆς καὶ τῶν αἰτίων. Καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἡ πλάνη προέρχεται ἐκ δύο τινῶν· ἐκ τῆς παράνοήσεως καὶ παραλόγου ἐπεκτάσεως τῶν τελευταίων συμπερασμάτων τῆς περὶ τὴν ὕλην ἐπιστήμης, καὶ ἐκ τινος θετικῆς λεγομένης φιλοσοφίας, ἣτις παραγνωρίζουσα καὶ τὸ ἀντικείμενον καὶ τὴν μέθοδον καὶ τὸν σκοπὸν τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας, πειρᾶται νὰ συνταυτισθῇ μετὰ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, ὅπως περιβάλλῃ τὰς ἰδίας θεωρίας μετὰ τὴν ἀκρίβειαν, τὴν

ἐνάργειαν καὶ τὴν βεβαιότητα τῶν μαθηματικο-
 φυσικῶν ἐπιστημῶν, καὶ οὕτω πως καὶ αὐτὰς πα-
 ραμορφώνει, καὶ ἑαυτὴν καταστρέφει. Πρὸς πληρε-
 στέραν διάγνωσιν τῶν πηγῶν τούτων τῆς πλάνης
 καὶ ριζικῆν αὐτῆς ἀνασκευὴν δύο τινὰ ἀπαιτοῦν-
 ται· πρέπει πρῶτον νὰ ἴδωμεν ποῖα εἶναι τὰ βέβαια
 καὶ θετικὰ συμπεράσματα τῶν φυσικῶν ἐπιστη-
 μῶν, καὶ ἔάν ταῦτα εἶναι πρὸς τὴν ὑπαρξίν πνευ-
 ματικῆς τινος ἀρχῆς καὶ πρὸς τὴν ὑπαρξίν τοῦ
 Θεοῦ πραγματικῶς ἀσυμβίβαστα· καὶ δεύτερον,
 πρέπει νὰ καταδείξωμεν τὸ ὅλως πλημμελὲς τῆς
 μεθόδου τῆς νέας ἐκείνης φιλοσοφίας καὶ τὸ ἀνε-
 παρκὲς καὶ ἀνυπόστατον τῶν θεωριῶν τῆς. Ἐγχεῖς
 ὑπομονὴν καὶ ἀπόφασιν νὰ με ἀκολουθήσῃς εἰς
 τὰς δύο ταύτας ἐρεῦνας; Θέλω προσπαθήσει νὰ
 σοὶ προεξομαλύνω τὴν ὁδὸν ἣν ὁμοῦ θέλομεν διέλ-
 θει· θέλω ἀπορύγει πᾶν τὸ δυσνόητον καὶ πολὺ
 ἀφηρημένον, ἀλλὰ καὶ σὺ ὑφείλεις νὰ με ἀκο-
 λουθήσῃς μετὰ προσοχῆς· ἐντόνου καὶ ἀνεγδότου,
 ἄνευ μηδεμιᾶς προκαταλήψεως καὶ μὲ μόνην τὴν
 ἐπιθυμίαν νὰ γνωρίσῃς καὶ ἀσπασθῇς τὴν ἀλή-
 θειαν, διότι ἡ ἀλήθεια θέλει σὲ ἐλευθερώσει ἀπὸ
 τῆς δούνηρᾶς νόσου τοῦ σκεπτισμοῦ καὶ τῆς ἀπι-
 στίας, ἡ ἀλήθεια θέλει σοὶ ἐμπνεύσει στερεὰς
 πεποιθήσεις, καὶ θέλει σοὶ ἀποδώσει ἐκείνην τὴν

γαλήνην τῆς πρώτης σου ἡλικίας, ὅτε ἐπίστευες ἀνεύ εἰσρέυνης, καὶ ἤξευρες διατί εἶσαι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, καὶ τί ὀφείλεις νὰ πράττης, ἵνα ἐκπληρώσης τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ, καὶ δικαιωθῆς παρ' αὐτοῦ κατὰ τὰ ἔργα σου. Ἡ γαλήνη αὕτη εἶναι τὸ πρότιστον στοιχεῖον τῆς ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ εὐδαιμονίας, εἶναι θησαυρὸς πολύτιμος, ὃν σχεδὸν ἀπώλεσας, καὶ θέλω προσπαθήσει νὰ σοι ἀποδώσω. Ἐχε λοιπὸν θάρρος, καὶ ἀκολούθει με, διότι ἀπὸ σήμερον θέλω νὰ σε προετοιμάσω εἰς τὰς μελλούσας διδασκαλίας.

Μεταξὺ τῶν πολλῶν ζητημάτων ἅτινα μοὶ θέτεις ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐπιστολῇ σου, καὶ ὧν ἕκαστον ἀπαιτεῖ ἰδιαιτέραν πραγματείαν, ὑπάρχει ἐν, καὶ εἶναι τὸ πρῶτον ὁποῖον πρέπει νὰ λύσωμεν ἀμέσως, διότι ἐὰν λυθῆ καλῶς, θέλει προετοιμάσει καὶ διευκολύνει τὴν λύσιν τῶν ἄλλων. Μοὶ λέγεις ὅτι νοεῖς τὴν ὕλην, ἀλλὰ δὲν δύνασαι νὰ νοήσης τὸ πνεῦμα, καὶ ὅτι ὕλη εἶναι πᾶν ὅ,τι αἰσθάνεσαι διὰ τῶν αἰσθήσεών σου, καὶ περὶ οὗ ἐπομένως δὲν δύνασαι ν' ἀμφιβάλης, ἐν ᾧ τὸ πνεῦμα εἶναι εἰς πᾶσαν αἰσθησιν ἀνεφικτον, καὶ ἐπομένως ἀκατανόητον, ἀκατάληπτον ἢ τοῦλάχιστον ἀμφιβόλον. — Μὴ μ' ἐκλάβης ὡς παραδοξολόγον, ἐὰν σοι ἀπαντήσω ὅτι ἐγὼ ἀπ' ἐ-

ναντίας νοῦ τὸ πνεῦμα, ἀλλὰ δὲν νοῦ τὴν ὕλην, καὶ ὅτι ἕτερον αἰ αἰσθήσεις, καὶ ἕτερον ἡ ὕλη. Τῷ ὄντι, ἡ ὕλη διὰ τῆς κινήσεως τῶν μορίων της παράγει τὴν ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων ἐντύπωσιν, ὃ ἐστίν, ἑτέραν κίνησιν τῶν ὑλικῶν μορίων τοῦ νευρικοῦ συστήματος, ἣτις ὑπὸ τῶν νεύρων μεταδίδονται εἰς τι κέντρον, ἀφ' οὗ δὲ μεταδοθῆ, γεννᾶται ἐν ἡμῖν ἐκεῖνο τὸ φαινόμενον τὸ ὁποῖον ὀνομάζομεν ἀντίστασιν, βάρος, ἦχον, ὄρασιν, γεῦσιν, ὀσμὴν· πάντα ταῦτα εἶναι ἐν ἡμῖν, ἡ ὕλη καθ' ἑαυτὴν οὐδὲν ἔχει τοιοῦτον, πάντα ταῦτα τελοῦνται ἐν ἡμῖν, καὶ διὰ τοῦτο λέγονται ὑποκειμενικά, οὐδεμία δὲ ἐπιστήμη τῆς ὕλης δύναται νὰ ἐξηγήσῃ τί εἶναι χρῶμα, ἡ ἦχος, ἡ ὀσμὴ εἰς τὸν μὴ ἔχοντα ἢ μὴ λαβόντα τὰς αἰσθήσεις ταύτας ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ ὑποκειμένῳ, ὥστε ἡ ὕλη δὲν ἔχει οὔτε χρῶμα, οὔτε ὀσμὴν, οὔτε ἦχον, καὶ ὁ θαυμαστός οὗτος κόσμος, ὅστις μᾶς ἀφαρπάζει διὰ τὸ μέγεθος καὶ τὴν τάξιν καὶ καλλονὴν του, εἶναι ἐντὸς ἡμῶν, εἶναι κόσμος ὑποκειμενικός, καὶ εἰ μὴ ὑπῆρχον αἰσθητήρια δεχόμενα τὰς ἐντυπώσεις τῶν ὑλικῶν μορίων, καὶ νεῦρα μεταδίδοντα αὐτὰς εἰς τι κέντρον, καὶ εἰ μὴ ὑπῆρχε πρὸς τούτοις κεντρικόν τι σημεῖον ἐν ᾧ αἰ ἐντυπώσεις μεταβάλλονται εἰς